

Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James

William Preece, Arbrofion Edison a Marconi, a Chymdeithas Alawon Gwerin Cymru (Rhan 2)

Yn rhan gynta'r erthygl hon, yn rhifyn Medi 2021 o'r *Dinesydd*, soniwyd am bwysigrwydd allweddol y ffonograff i waith casglu Ruth Herbert Lewis a Mary Davies, rhai o arloeswyr Cymdeithas Alawon Gwerin Cymru yn nechrau'r 20fed ganrif.

Fel y nodwyd yn rhifyn Medi, dyfeisiwyd y ffonograff gan yr Americanwr, Thomas Edison, yn dilyn sgwrs â Syr William Henry Preece (1834–1913), brodor o Gaernarfon a oedd yn beiriannydd trydanol amlwg iawn yn Oes Victoria. Bu William Preece yn ffigwr o bwys ym myd telegraffiaeth yn arbennig, yn enwedig yn rhinwedd ei swydd fel un o uchel swyddogion Swyddfa'r Post. Chwaraeodd ran amlwg hefyd yn nechreuadau'r Gymdeithas Alawon Gwerin yn 1906, ac yn 1908 prynodd beiriant ffonograff 'Edison "Gem"' at ddefnydd y Gymdeithas.

Gorffennwyd yr erthygl yn rhifyn mis Medi trwy ofyn beth oedd cysylltiad hyn oll â Bro Morgannwg, ac at rai o'r cysylltiadau hynny y trown yn awr.

Gellid nodi, yn un peth, er i Mary Davies gael ei magu yn Llundain, mai brodor o Ferthyr Tudful oedd ei thad, y cerflunydd William Davies ('Mynorydd'); a daeth un o'r caneuon gwerin a gofnododd Mary Davies yng Nghwm Taf yn boblogaidd iawn, sef 'Dacw 'nghariad i lawr yn y berllan', a gasglodd yn yr Eglwys Newydd ym mis Medi 1908.

Yna, er mai yng ngogledd-ddwyrain Cymru roedd Ruth Herbert Lewis yn byw, ac mai yno y gwnaeth y rhan fwyaf o'i gwaith casglu caneuon gwerin, mae rhai o'i phapurau a nifer o silindrau ei pheiriant ffonograff (ynghyd â recordiadau digidol o rai o'r caneuon oedd arnynt) ynghadw bellach yn yr Amgueddfa Werin yn Sain Ffagan.

Cysylltiad arall yw mai'r cerddor ifanc dawnus o Drefforest, Morfydd Llwyn Owen, a drawsysgrifiodd ac a drefnodd nifer o'r alawon a gasglodd Ruth Lewis â'i ffonograff.

Ac ar ben y cyfan, mae cysylltiad agos rhwng William Preece a Bro Morgannwg, oherwydd un o'r Bont-faen oedd ei dad, Richard Matthias Preece.

Ganed R. M. Preece yn y Bont-

faen yn 1797, a bu'n ddisgybl yn ysgol ramadeg enwog y dref honno. Mae'n amlwg mai magwraeth Saesneg a gafodd gartref yn y Bont-faen. Llanw a thrai fu hanes y Gymraeg ym Mro Morgannwg ar hyd y carrifoedd, ond roedd ail hanner y 18fed ganrif a hanner cyntaf y 19eg ganrif yn adeg o benllanw ar yr iaith yn y Fro, ac un o'r rhesymau pennaf dros hynny oedd twf mawr Methodistiaeth ym Mro Morgannwg o ganol y 18fed ganrif ymlaen, a'r addoli trwy gyfrwng y Gymraeg a oedd ynghlwm wrth hynny.

Mae R. M. Preece yn enghraifft dda o hyn, oherwydd yn ôl ei dystiolaeth ef ei hun byddai'n mynd yn aml i wrando yng nghapel y Methodistiaid Calфинаidd yn Aberthin, ger y Bont-faen, pan oedd yn fachgen; ac meddai yn 1839, 'yno, yn wir, yn eu hysgol Sul, y dechreuais ddysgu yr iaith Gymreig, enwog-iaith sydd yn awr mor gu gennyf'. Ond ymateb yn negyddol iawn a wnaeth Richard Preece i gynnwys Calфинаidd y pregethu a glywodd yn Aberthin, gan fwrw ei goelbren yn hytrach gyda'r Methodistiaid Wesleiaidd a'u pwyslais diwinyddol Arminiaidd.

Erbyn 1815 roedd R. M. Preece yn ysgolfeistr yng Nghaerffili, ond y flwyddyn honno symudodd i Gaernarfon, lle y bu'n ysgolfeistr cyn cael ei benodi'n ariannydd (*cashier*) ym manc cyntaf y dref, sef un 'Williams, Hughes & Co.' yng Nghei Banc. Yn 1817, priododd Jane Hughes (1799–1870), merch i saer llongau o Gaernarfon. Roedd eu mab, William, yn ddarlithydd hynod boblogaidd, ac ymddengys iddo etifeddu ei ddawn dweud gan ei dad, oherwydd roedd Richard Preece yn areithydd huawdl.

Daeth yn amlwg iawn fel pregethwr lleyg ac arweinydd dylanwadol ymhlith y Methodistiaid Wesleiaid yng nghylchdaith Caernarfon a'r tu hwnt, ac yn amlwg hefyd ym mywyd cyhoeddus y dref, gan ddod yn Faer Caernarfon yn 1843. Bu hefyd yn weithgar iawn gyda Chymdeithas y Beibl a'r mudiad cenhadol.

Un radicalaidd ei ysbryd oedd R. M. Preece. Bu'n flaenllaw yn y symudiad i sefydlu cymdeithas wrth-gaethwasiaeth yng Nghaernarfon yn 1828, ac yn 1831 roedd yn un o brif sylfaenwyr y papur radicalaidd, y *Carnarvon Herald*. Roedd hwn yn gyfnod o wrthdaro gwleidyddol chwyn rhwng y grymoedd ceidwadol a rhai mwy rhyddfrydol, a daeth pwysau mawr ar Richard Preece i fod yn llai radicalaidd neu wynebu colli ei

swydd yn y banc, ac erbyn y 1840au roedd wedi troi'n bur geidwadol ei wleidyddiaeth.

Bu newid mawr crefyddol hefyd yn ei hanes, oherwydd gadawodd y Wesleaid ac ymuno â'r Eglwys Wladol. Mewn cerdd am 'Ffyddloniaid Ebenezer, Caernarfon', sef achos y Wesleaid yn y dref honno, a gyhoeddwyd yn 1873, disgrifir R. M. Preece fel un hynod dalentog a gweithgar, ac yn areithydd coeth yn y Gymraeg a'r Saesneg. Disgleiriai'n hardd fel 'seren oleuol' am flynyddoedd, meddai'r bardd, ond 'rhyw orchudd du gwmwl ddaeth drosto'r prynhawn'.

Yn gynnar yn 1845, gadawodd R. M. Preece a'i deulu Gaernarfon am Lundain; ond digon helbulus fu ei hanes yno hefyd. Gweithiai ym myd y farchnad stoc ac yswiriant, ond aeth i drafferthion ariannol mawr yn 1852 a bu farw ddwy flynedd yn ddiweddarach, yn 56 mlwydd oed.

Er i'w fab, Willam Preece, fyw yn Lloegr am y rhan fwyaf o'i fywyd, ymwelai â Chymru'n gyson, a dychwelodd i ardal Caernarfon i fyw yn niwedd ei oes. Fel y nodwyd eisoes, fe ddaeth yn beiriannydd trydanol amlwg iawn yn ei ddydd ac yn un o uchel swyddogion Swyddfa'r Post, a diddorol gweld iddo gynnal nifer o'i arbrofion yng Nghymru, gan gynnwys rhai ym Mro Morgannwg.

Rhoddodd William Preece gefnogaeth frwd i ymdrechion Guglielmo Marconi, y peiriannydd o'r Eidal (ond ei fam yn Wyddeles), i ddatblygu telegraffiaeth ddi-wifr. Ar 13 Mai 1897 llwyddodd Marconi, gyda chymorth George Stephen Kemp (peiriannydd yn Swyddfa'r Post yr oedd Preece wedi ei glustnodi i gynorthwyo Marconi), i anfon y neges radio gyntaf erioed dros ddŵr agored, a hynny rhwng Trwyn Larnog ger Penarth ac Ynys Echni (*Flat Holm*), yn yr union le y bu William Preece ei hun yn cynnal arbrofion anfon signalau côd Morse bum mlynedd ynghynt, yn 1892.

Cysylltiad diddorol arall rhyngddynt, gyda llaw, yw bod Marconi wedi agor gorsaf drosglwyddo donfedd-hir ar lethrau Cefn Du uwchlaw Waunfawr, o fewn golwg i gartref William Preece ym Mhenrhos ger Caeathro, ychydig cyn i Preece farw yn 1913. Dyma, am flynyddoedd, yr orsaf bwysicaf o'i math ym Mhrydain.

A thybed ai cyd-ddigwyddiad ydyw fod Swyddfa'r Post wedi agor rhai o'i chyfnewidfeydd teleffon cyntaf oll yn nhrefi Abertawe a Chaerdydd a Chasnewydd, yn hen fro tad William Preece, a hynny yn gynnar yn y 1880au pan oedd William Preece erbyn hynny yn swyddog uchel yn Swyddfa'r Post?